

KADİM YUNANDA AHLÂKÎ VE HUKUKÎ FİKİRLER

Prof. J. Denis

İnkılâbımızı seciyelendiren hususiyetlerden biri de şudur: XVI ncı asır Avrupasının Greko - Romen kültürüne teveccüh eden Avrupa fikir hayatının küçük çapta bir nümunesine bizde de şahit oluyoruz. Lisan tedrisatında Yunanca ve Lâtinceye karşı beslenen alâka, aynı kültürün şaheserlerini asıl kaynaklarından tercüme eden genç Türk fikir adamlarının bulunması hâdisesiyle beraber yürüyor. Hukuk tedrisatımızda mazisi oldukça eski olan Roma Hukuku tedrisatında iki seneden beri Yunan Felsefesinin yer aldığını, eskiden beri mevcut felsefe tarihi ananesini kuvvetlendirmek üzere Kadım Yunan felsefesini asıl kaynaklarından takip ederek Türk gençlerine gösterecek bir mütehassısın Prof. Kranz'ın, Edebiyat Fakültesinde faaliyete başladığını görüyoruz. Üniversiter muhit haricinde ise Ziya Gökalp'ın tâbiriyle «Les Humanités - İnsaniyat» ve «Humanisme-Ümanizm» etrafında neşriyata sık sık rastlanmaktadır.

Hülâsa XV — XVI ncı asırda Garb'de esen bir havanın bizde de kendi çapına göre 1923 ten sonra tesirini hissettirdiği veya daha önceden mevcut hareketlerin hızlandırıldığı belki iddia edilebilir.

Bir taraftan Greko - Lâtin kültürünü asıl kaynaklarından elde etmeği bir lisan ve ilim politikası olarak düşünürken, öbür taraftan muhitin ihtiyaçlarına cevap olmak üzere bu kaynakları eşmiş olan modern Garb dillerinde aynı mevzua dair yapılmış tetkikleri tanıtmak ta mümkündür. Bu imkânı düşünmenin bir başka sebebi de ilim müesseselerimizde bu tetkiklere karşı hissedilen ihtiyaçtır. İstanbul ve Ankara Hukuk Fakültelerinde, Roma Hukuku, Hukuk Tarihi, hattâ Türk Hukuk Tarihi ve Hukuk Felsefesi ile Hukuk Sosyolojisi için son bir iki sene zarfında ayrılan ders saatleri, ders ve imtihan talimatnamelerinde yapılan değişiklikler yetişmekte olan gençliğe kaynak hazırlama işinin ehemmiyetini bir kat daha artırmaktadır. Bir

taraftan Prof. Ch. Crozat ve Dr. Recai Galib tarafından neşredilen «Amme Hukuku Tarihleri» gibi te'lif eserleri, diğer taraftan aynı mahiyetteki tercüme eserlerle kuvvetlendirmek faydalı olsa gerektir.

İşte bu düşünce ile 1853 te Fransada «Siyasî ve Manevî İlimler Akademisi» tarafından mükâfatlandırılan, şöyle böyle bir asır önce yazılmış bulunmasına rağmen değerini hâlâ muhafaza eden ve bu sahadaki eserlere hâlâ kaynaklık yapan tahlilî ve terkiбі bir eserin tercümesini bu sahifelerde neşredeceğiz. İsmi nin «Kadım Yunanda ahlâkî fikirler ve nazariyelerin tarihi— Histoire des Théories et des Idées Morales dans l'Antiquité» olmasına, yani yalnız ahlâk tarihine ait bulunmasına rağmen ahlâkî ve hukukî müesseselerin henüz tehalüf etmediğı, Hukuk ve Ahlâk felsefelerinin birbiriyle girift bulunduğu bir devrin fikir tarihinden bahsettiğı için aynı zamanda da hukukî fikirler ve nazariyeler tarihi ile de alâkalı bulunacağı şüphesizdir. Esasen buradaki «Ahlâk - Morale» dar mânada değil, geniş mânada gözönüne alınmıştır. Bu tercüme, Türk Hukuk gençliğinin felsefî kültürünü arttırmağa yarıyacak bir Garb kaynağı hazırlamış olursa mütercim kendisini bahtiyar sayacaktır.

GİRİŞ

Umumî mülâhazalar — Yunanistan: Felsefenin beşiğı — Bu vâkıanın umumî sebepleri — Din — Siyasî teşkilât — Pythagore doktrinleri — Siyasî Enstitüsü — Tesiri Demokrit — Doktrinleri — Yunan zihniyetinde terakki

Ahlâk insan ile beraber doğmuştur. Fakat bu, ahlâk felsefesi veya ilminin de aynı şekilde eski olduğunu ifade etmez. Ahlâk ilminin İsadan beş asır önceye gelinceye kadar mevcut olduğunu zannetmiyorum. Ahlâk tarihini yazan kimse için dinlerin ve ilk ananelerin karanlıklarını delmeğe lüzum yoktur. Meselâ Geldanilerin o kadar öğülenen ilmini Babil ve Ninova yıkıntıları içinde bırakmakla hiç bir şey kaybetmeyiz. Hele müphem âbidelerde gizlenmiş olan Mısır hikmetini çözmek vazife bile değildir. Gerçi Yahudilerin, Acemlerin, Mısırlıların, Fenikelilerin, Geldanilerin ve daha bir çok halkların mukaddes kanunlarında hayatın gaye ve vazifelerini takdir etmiş olan güzel kaideler vardır. Bununla beraber Yunanlılar, eski çağın bir ahlâk felsefesine malik olan biricik halkı olmaktan geri kalmazlar. Bu-

nun sebebi insan zihninin eşyaya cepheden bakması, zihni idare eden prensipleri serbestçe düşünüp hükmetmesi vâkıasının ilk defa Eski Yunanda vücuda gelmesidir.

Tarihi araştırmaların artması Yunanı bu şereften Şark lehine olmak üzere mahrum edecek, serbest düşüncenin dünyada zannedildiği kadar yeni olmadığını ispat eyliyecek midir? Hayır, zannetmiyorum. Hint ve Çin bazı taraflarıyla bize daima yabancı kalacak iken Yunan, Avrupalı mütefekkir için hakiki bir vatan sayılabilir. Bu sebepten başka şu da var: Hint, *Bramha*,nın kafasından doğmamış kimselere hikmeti yasak etmemiş midir? Çin'de felsefe, hayatın elifbasını öğrenmesine hasredek kadar boş vakti olmıyanlara kapalı değil midir? O halde felsefe felsefe olmaktan vaz geçiyor demektir. Gizli bir ilim, bir din, bir hükümet, kısası her şeydir, fakat felsefe değildir. Yunanın düşündüğü şey kendisi veya bir sınıf için olmayıp bütün insanlık içindir. Yunanın bereketli sözünü herkes dinlemekte serbesttir. Yunan, sözünü yendiği milletlere olduğu kadar yenildiği milletlere olduğu kadar yenildiği milletlere de ihsan etti. Avrupa felsefesi, iskolastiklikten çıkmakta tereddüt ettiği vakit Yunan felsefenin ruhu olan fikir hürriyetini ona aşılacak için âdeta mezarından çıktı. Eski Yunan mütefekkirleri, hakikati hakikat olarak seven biricik mütefekkirlerdir. Hakikati içine girilmez mabet köşelerine kapamak, onu bir servet ve tahakküm vasıtası olarak kullanmak hiç te hakikati sevmek değildir. «Doğru» ya olan saf ve karşılıksız sevgimizi kaldırınız: Felsefe mahvolur.

Bir taifeye, bir imtiyazlı sınıfa mensup olduğunuz zaman imtiyazınızı ve nüfuzunuzu temin eden âyin vakitlerine saygı göstermeniz lâzımdır. Aksi halde intihar cezası vardır. An'âne ile ve üstadın sözü ile yemin etmek bir zarurettir. Hakikati hakikat olarak takip eden asıl insan yalnız akli sayar ve yalnız akılla yemin eder. Yunanın bu hususiyetini takdir Şarka nüfuz ettiğimiz nisbette artar. Çünkü eski Yunan hareket, hayat, aydınlık ve hürriyet demektir.

Anlaşıyor ki bütün âmiller, Yunanı serbest düşüncenin anayurdu yapmak için çalışmaktadır. Hiç bir toprak Yunanistan kadar nehirlerle, deniz kollarıyla, dağlar ve derelerle parçalanmış değildir. Aynı dili konuşan, haleti ruhiyeleri aşağı yukarı birbirine benzeyen, fakat ayrı kanunlar ve müesselerle idare olunan yirmi küçük halk bu suretle parçalanmış toprak üzerinde yaşıyordu. Tabii engeller bu halkların karışmaması için kâfi idi. Fakat birteviye birbirlerine tesir ve karşı tesir yapmaktan menedecek kadar büyük değillerdi. Sonsuz hareketlerin, rekabetlerin ve her gün yeniden doğan savaşların ve

bütün bu çarpışmalar arasında devamlı bir fikir mübadelesinin sebebini bu noktada aramalıdır. Her küçük hükümet bilhassa İyonya ailesine mensup olanlar geri kalan Yunan hükümetlerine karşı aynı hareketle mütehassis idiler. Her tarafta fırkalar, mücadeleler, umumi tahrikler, çok bereketli ve mükemmel bir hürriyet hayatı vardı. Böyle bir yerde zekâ nasıl olur da canlılık halinde bulunmaz? Böyle yeni ve genç bir halka tetik ve canlı bir muhayyile, anadan doğma bir güzellik sevgisi, son derece nazif bir zekâ veriniz: Aklın bir takım istihaleler geçirdikten sonra felsefe halinde gelmemesi imkânsızdır. Çünkü anlattığımız hayat şartları içinde ve hürriyet güneşi altında tezce kemale ermek mecburiyetindedir. Muhitte her şey akli tetik ve canlı bir hale sokuyor. Din bile düşünceye engel olmaktan ziyade münebbih olacak kadar belirsiz ve dağınıktır. Hiç bir rahip sınıfı, hiç bir mukaddes kitap, hiç bir belli ve aydın nas (Dogme) yoktur. Buna mukabil sayısız an'aneler, yahut halktan halka, şehirden şehire değişen bir an'ane vardır.

Bu hal yalnız Yunan fikir hayatı için değil, aynı zamanda felsefenin kendisi için de bir saadet teşkil eder. Kuvvetle kurulmuş bir rühbanlık ezici olabilirdi: Tamamiyle teşkilâtli ve iyice tarif edilmiş bir nas kendini fikirlere büyük bir nüfuz ile aşlar ve saf düşünceyi daha doğuşunda boğabilirdi. Fakat bir defa felsefe bütün kuvvetiyle ortaya çıkıverince her an'ane ve her nas kimle boy ölçüşeceğini düşünmeğe mecbur kaldı. Kahramanlığa, kozmogeniye ve dine ilişen bir sürü masallar üsare ve teccüssü dolu zihinleri daha uzun zaman durduramazdı. Şarklıların tefsir edecekleri bir şeyler vardı. Fakat Yunanlılar neyi tefsir edeceklerdi? An'änenin gösterdiği şekiller kadar tefsir lâzımdı. Aynı üstüre şahsiyeti veya aynı Tanrı hakkında birbiriyle çarpışan bu kadar an'ane nasıl barıştırılabilirdi? Meselâ yalnız Homère ile Hesiodè'u birbirine uygun bir hale getirmek için ne kadar çalışmak gerekti? Bundan başka neticesiz ve meyvesiz kalacak tefsirler içinde kendini kaybetmekten uzak olan Yunan düşüncesi hakikati ilkönce, her kesin kendi içinde taşıdığı daimi ilham melikesinden sordu. Sokrat şöyle diyordu: «Ben masallar üzerinde yapılan bu tefsirleri çok ustaca buluyorum. Fakat itiraf ederim ki bu tefsirler pek çok emek ve incelik bahasına elde ediliyor. Çünkü bu takdirde *Hippocentaures* (yarı insan, yarı at) larla *Chimère* (yarı keçi, yarı arslan)ı aynı suretle anlatmaktan vaz geçmek lâzımdır. *Pégases* (kanatlı atlar) ve *Corgnes* (dehşet canavarları) nın arkasını birbirinden daha korkunç bir sürü sayısız canavarlar takip eder. Bunlara inanmayıp ta ihtimali bir hakikat haline getirmek istersek he-

men hemen kendileri kadar garip izah incelikleri isterler ve çok vakit ziyânı mucip olurlar. Benim bu kadar boş vaktim yoktur. Niçin? Çünkü henüz Apollo'nun kaidesini tatbik etmekteyim ⁽¹⁾. Vaziyet böyle olunca buna yabancı şeyler için vakit sarfetmeği tuhaf buluyorum.. Şu halde bütün bu masalları araştırmaktan vaz geçiyor, bu lâkayt eşya yerine kendi kendime meşgul oluyor, kendimin gerçekten *Typhon*'dan (karanlık ve kısırılık mabudesi) daha kızgın ve daha karışık bir canavar, yahut ilâhî ve necip bir tabiat damgası taşıyan daha halim, daha sade bir mevcut olup olmadığı meselesini çözmeğe çabalıyorum. ⁽²⁾

Şimdi Yunanın dinine ve siyasi kuruluşuna girelim.

Tarihi çağlardaki Yunan dini araştırıldığı zaman bu dinin muhteşem ve sevimli merasimi ile bir site süsü ve tezyinatından başka bir şey olmadığı zannına düşülür. Şiir ve güzel sanatlar üzerine yaptığı tesir kabul edilmekte, fakat düşünce ve âdetler üzerine müessir olduğu inkâr edilmektedir.

Lâkin gerek Yunan halkındaki yaşama vahdeti, gerek diğer halklardaki bütün insanlık inkişafı arasında sıkı bağıllık göz önüne alındığı takdirde edebiyat ve güzel sanatlara elverişli olan âmillerin aynı zamanda felsefeye müessir olmaması kabul edilemez. Hangi halka ait olursa olsun çoktanrıcılık (polytêisme) esasını müdafaa ettiğim sanılmasın. Fakat bu esas, beğenmediği şeyi bile, insan ruhuna hürmet dolayısıyla hürmetten ötürü, anlamak isteyen cazip bir bitaraflıkla gözönüne alamaz mıyız? Bu bakımdan Homére de, Tanrılar hakkındaki fikirlerinin çocukça kabalığına rağmen, dinî duygunun çok kuvvetli ve çok yüksek olduğunu yalnız tasdik ile kalmıyacağım, Hegel'le beraber Yunan çoktanrıcılığının Şark dinlerinin çoğundan daha ziyade hakikat ve istikbal tohumları taşıdığını ileri sürmeğe cesaret edeceğim. Olimp aslında, tabiat dünyasına üstün ve muhalif olan düşünce dünyasını temsil etmiyor mu? Yunanlılık maddenin bütün kaba kuvvetlerini Saturne ile ve Titanlarla beraber çukurun en derinlerine soktu. Gerçi binlerce orman ve su Tanrıları içinde bunların bir kaçını muhafaza etti. Fakat bunların hepsi Tanrılık silsilesi içinde en aşağı sırada bulunurlar. Yunan edebiyatına olduğu kadar Yunan dinine de hâkim olan şey insan, yani zekâ ve serbest düşüncedir. Tanrıların ölçüleri küçüktür ve canavarımsı değildir: Yunanlılarda ölçü ve âhenk duygusunun mevcudiyetine de-

(1) «Kendini bill»

(2) Bk. Phaidros, 229 D.

lildirler. Tanrılar, heves ve ihtiraslarla doludur. Fakat yaşarlar, düşünürler, isterler ve hepsi güzellik ve zekâ seciyelerini taşırlar. Bu sebepten ötürü halk dininde dağınık bulunan bütün ışıkları bir hüme halinde toplayan bir feylesof dünyayı idare eden şeyin zekâ olduğunu söylediği zaman, Yunan düşüncesi, bu zekâda önceden sezdiği Tanrıyı görmüştür. Sınırsızlığı ile anlaşılmaz bir hal alan Tanrı fikri bilhassa halkların çocukluk çağlarında, zihni aydınlatmaktan ziyade ezer. Tenbel bir mistisizm, en kara hürafeler ve fikir köleliği kendisini tabii maiyetini teşkil eder. Bilâkis insan zihnini Zekâ-Tanrı telâkkisi kadar hiç bir şey yükseltemez ve kuvvetlendiremez. Hiç bir şey bu telâkki kadar hürriyet ve adaletin dostu olamaz. Hattâ Yunanda âyin bile din fikrinin yaptığı tesirleri yaptı, Tanrıların ih-sanları dolayısıyla korkudan ziyade teşekkür telkin eden gülec ve canlı bir ifade arz ediyordu. Keder ve dehşet, halkların çocukluk çağlarında tıpkı fertlerde olduğu gibi öldürücü bir zehirdir.

Öte taraftan Yunan dini ne kadar başka başka hayat telâkkileri arzeder! Tanrıların ve rollerinin çokluğu içinde bütün esaslı cemi-yet prensiplerinin tahlil edildiği söylenebilir. Vesta, bir taraftan evin, diğer taraftan sitenin kuruluşuna şeflik eder. Céres ekini korurken aynı zamanda kanun yapıcıdır. (3) Kanun yapıcılardan olup Jüpiter'in sağında oturan Thémis kanunların icrasına nezaret eder. Diane gençlere ve genç kızlara safiyeti aşılarken Venus evlilik aşkını güzelleştirir ve Grâce'larla beraber karı kocayı barıştırır ve evlilik adetlerini mülâyimleştirir. Şâirlerce gülünç sayılan kıskanç Junon hayırlı doğumların ve aile kudsiliğinin ilâhesidir. Çirkin Mars yırtıcı kuvvetin sembolü ise Minerva düzene sokulmuş cesaretin ve hikmetin mümes-silidir. Cesur gemicilerin himayecisi Neptune, zanaat erbabınıninki Vulcain, tüccarların ve hatiplerinki Mercure, sanatkârların, şâir ve âlimlerinki Bacchus ve Apollon'dur. Pluton'a, bu yeraltı Jupiter'ine gelince (4) öteki dünyada adalete karşı gelen veya hürmet edenleri cezalandıran veya mükâfatlandıran eğilmez adaletten başka bir şey midir? Fakat dikkat edilecek asıl nokta insanların ve Tanrıların babası olan Jupiterin telâkkisidir. Üsturemsi tarihini unutarak yalnız muhtelif vasıflarını gözönüne alacağımız Jupiter kimdir? Bu, yalnız bulutları toplıyan, yıldırımını vücuda getiren, kaşlarının *bir hareketi ile dünyayı sarsan* bir Tanrı değildir, aynı zamanda misafirperverken şafkate, dostluğa, baba nüfuzuna, oğul merhametine, yeminlere ve

(3) Thesmophore, yahut kanun koyucu: Céres'in adı.

(4) Bu Pluton ismi Homère'in İliade'ında da vardır: IX, 454

adalete, ölüme ve hayata, nihayet insanların ve halkların mukadderatına nezaret eder. Bize misafiri ve fakiri gönderen odur. Krallara kudret ve şerefi haber veren odur. Krallar, yaptıkları kanunlara riayet etmek ve ettirmek için taşıdıkları hâkimiyet kılıncını onun namına taşırlar. Vazifesini fena kullanan hâkimleri cezalıyan odur. Kahramanların ve milletlerin mukadderatını elinde bulundurup tartan odur. İçtimaî düzen prensiplerinden birini alınız ve Jupiter tarafından temsil edilip edilmediğine bakınız. Homère'de bile diğer Tanrıların bütün vazifelerini bir merkez ve bir prensip olarak kendine irca etme temayülü vardır. Kenara çekilmiş ve kendi şerefinden memnun bir halde insanlar gibi ölmezlerin ihtirasını temaşa ettiği zaman da hâkim bir Tanrıyı hatırlamak için onun Saturne'ün oğlu olduğunu unutmamız icap eder.

Jupiter'in fevkinde, emirlerini sevinerek karşıladığı ve diğer Tanrıları ona hürmete mecbur kılacağı bir mukadderat (Destin) Tanrısı vardır. Bu Tanrı çokluğu felsefe bakımından yüksek bir değeri hâizdir. Tanrılar istesinler, istemesinler, eşyanın ezeli sebepleri içinde zarurî olana onları tâbi kılmak suretiyle onlarda hevese ve keyfe ilişen tarafları tashih eder. Feylesoflar zahirde kaidesiz olan bu hürriyetten ve eğilmez kaderden, birbiriyle çarpışır ve birbirini nefyeder görünen bu iki hadden, Hintlilerin tamamıyla gayri şahsî olan, yahut Yahudilerin fazlasıyla şahsî olan Tanrı fikirlerinden daha geniş ve daha doğru bir dinî telâkki çıkaracaklardır (5).

Fakat aldanmıyalım: dinin Yunan halkının terbiyesine ve felsefenin serpilmesine elverişli olması asıl Yunan dininde mevcut bir faziletten ileri gelmez. Eski Yunanda her şeye hâkim olan ve her şeyi canlandıran hürriyeti kaldırınız, üsturelerin içinde bulunan hakikatler, tıpkı Mısırlıların dininde olduğu gibi atıl kalacaktır. Bir defa bu itikatlar Yunanın safdil çocukluk çağında kaide rolünü oynadıktan sonra ihtiva ettikleri hatalarla ruhları bozmaktan başka bir şeye yaramıyacaklardı. O halde bütün mesele Yunan sitesinin ruhunu ve prensibini teşkil eden hürriyete müncer oluyor demektir.

Bir İspartalı veya Atinalı için hürriyet hem millî istiklâl, hem de siyasî hürriyet ve tabiiyetsizlikti : Esasında birbirinden ayrı olan

(5) Bk. Homère: İliade I - 5, 174, 238, 279, 354...; II - 118, 179, 669; III - 84, VIII - 18, 69, 51; IX - 97, 454; XI - 80; XV - 490; XVII - 176; XVIII - 328; XX - 155; XXIV - 88; Keza: Odyssée: II - 69; IV - 236; V - 188, 207; XIII - 2, 3, XIV - 58.

iki şey, (6). Küçük Yunan siteleri istiklâllerini, kendi kanunları ile idare edilmek hakkını muhafaza için, hemşehrilerin enerjisini kat kat arttırmakla beraber çok defalar ferdi hürriyeti boğmağa varan bir müsamahasızlıkta bulunmağa ve fanatizm yapmağa mahkûm idiler: İnsan hiç, hemşehri her şeydi. Devlet herkes üzerinde sınırsız bir nüfuza malikti. Bu istibdat her yerde sitenin prensibi olarak kabul edilmişti. Bu halin bazan iyi tesirleri olduğunu biliyorum. Fakat bir Yunanlı çocuklarını bir mal gibi satamazdı (7). Çünkü çocuk aileden ziyade devlete aitti. Fakat hürriyet prensibi ile denkleşmediği yerlerde, yani aristokrasi ile sıkı bir birlik tesis etmiş olan Yunan hükümetlerinde bu sınırsız ve kıskanç kuvvet ferdin melekelerini ezdi ve Rousseau'nun sözü ile ferdi, fertteki hemşehrilik tarafını kuvvetlendirmek için ezdi. Bunu ahlâk sahasındaki en vahim neticeleri şunlar oldu: Esaretin, daha doğrusu askerî kuvvetin alabildiğine takdiri, faydalı zanaatleri küçük görme, yabancı düşmanlığı, fena sözlere karşı kızgınlık, şiddetli bir intikam fikri. Bu hisler feylesofların ahlâkî fikirlerinde pek çok izler bıraktı. Fakat bir taraftan bu duygular şiddetlerinden kaybederek feylesofların ahlâkına girerken, kendi esaslarını teşkil eden asil gurur yaşamakta devam etti ve daha yüksek bir duygu halini aldı: Yunan feylesofu insanın liyakatini hemşerinin değerini armakta buldu. Eski muharrirler ve onların ardısıra bazı yeni muharrirler yukarıda anlattığımız hürriyete son derece hayran kaldılar. Asına bakılacak olursa bu hürriyet hakikî bir hürriyet olmayıp dar bir milliyetperverlik ve keskin bir istiklâlciliktir. Fakat kendisini süsliyen güzel ada rağmen zalim olan bu prensip altında daha insani ve daha geniş bir prensip doğmağa başlıyordu. Ancak her kes için aynı olan bir kanun ile hakikî bir hükümet olabileceği kanaati Yunanistanda umumiyetle kabul edilmişti. Şarklılarda ise tek bir adam efendi idi. Cemiyetlerin başlangıçlarından beri mevcut olan bazı basit haklar ve vazifeler Şarklı halklar için itaat gerekliliğine müncer olurdu. Halbuki Yunanda kanundan başka efendi tanınmazdı. Şüphesiz hemşehrilerin ana hakları tanınmayabilirdi. Fakat Şarkın muhteris efendilerinin yaptığı gibi, ayaklar altında çiğnenmiş değillerdi. Hürriyet

(6) *Isanomie*, kendi kanunları ile idare edilme, her kes için kanun müsavati.

(7) *Maamafih* Sitenin henüz sitelik kazanmadığı, yahut Jüpiterden gelme kahraman krallar tarafından idare edildiği devirde babalar çocuklarını satabilirlerdi. Fakat bu tarzdaki krallığın ilgisiyle site kendi dehâsını bulur bulmaz tamamiyle barbarca olan bu âdeti kaldırmıştır.

daha ilk görünüşünden itibaren, emeği onurlamakta, vereceklieleri ele geçirmek hakkını alacaklılardan nezetmekte, esirlerin hayatını efendinin ve başkalarının zulmünden kurtarmakta, çocuk okutmıyan babayı cezalandırmakta, muhtaç fakirleri yedirip ölenlerin çocuklarını site hesabına terbiye etmektedir (8). Ruhun hürriyet havasında canlandığına ve kullukla ot gibi bir hayat yaşadığına bakılırsa, hür halkların faaliyetinin yeni hak ve vazifelere kaynak olacak bir çok içtimaî münasebetler doğurmaması imkânsızdır. Bu şekilde hürriyetin ahlâkın inkişafına olan tesiri edebiyata, sanatlara, ilimlere, insan tabiatının bütün yüksek melekelerine ve asil alâkalarına olan tesirinden daha az elverişli değildir. Yalnız son derece mühim bir nokta: eski çağ tarihini iyice kavramak, faziletten sonra en kudsi olanı kötülememek için yukarıda söylediğimiz iki çeşit hürriyeti birbirinden tamamiyle ayırmak gerektir. Bu iki çeşit hürriyetin bütün eski çağ tarihini dolduran zıddiyeti Atina ve İsparta arasındaki rekabete karşır ve Yunanın en güzel zamanlarını şerefsizlendiren cinayet ve hiddetlere yol açar. Bu zıddiyet felsefede Eflatun ile Aristonun en mühim hatalarının sebebidir: Stoiklerde gelinceye kadar, bütün Yunan ahlâkını değiştirmiş, ifsat etmiştir.

Yunanda düşünme başladığı zaman bu memleketin hayatını ve felsefesini vücuda getirmesi lâzım gelen Demokrasi prensibi henüz kat'i şekilde teessüs etmemişti. Hemen bütün şehirlerde Aristokrasinin halka ve halk müstebitlerine karşı şiddetli mücadelelerine şahit oluyoruz. Bu çağ kanunkoyucular, hâkimler ve şairlerinde kaidemsi mısralar bulunan şâirlerdir. Amelî hikmetin biricik ileri gelenleri bunlardır. Feylesoflara gelince onlar umumiyetle, ister ihtiyatlılık yüzünden, ister diğer mevzularla uğraşmadan ötürü ahlâkî ve siyasi mevzularla meşgul olmuyorlar. Bunların içinde yalnız birisini ahlâkçı olarak gösteriyorlar: Pythagore. Bu bile ahlâk tarihine ancak Eflatunun ve onun meslekinin müjdecisi gibi girmelidir. Çünkü Pythagore bir felsefe mektebinden daha ziyade yarı ilâhiyatçı, yarı siyasi bir tarikatı temsil eder. Zaten Pythagore'un asıl kendisi kimdir? Tarihten ziyade efsaneye ait olan bir şahıs değil mi? Bununla beraber yaşadığından ve Akademinin parlak devrine kadar yaşamış olan, hattâ karanlık ve esrarlı muhakemeleri nihayet Eflatun sistemine ve kaidm çağın son felsefe mektebindeki Şark an'anelerine yerleşmiş bulunan bir tarikat kurduğundan şüphe edilemez.

(8) Bk. Samuel Petit: Toutes lois athéniennes, sf. 123, 238, 239, 244, 256, 667, 669.

Bu vaziyete göre eski felsefede hiç bir mektep bundan daha devamlı bir rol oynamadı. Bu sıfatla Pythagore'culuğun ahlâkî fikirler tarihinde geniş bir yer tutması lâzım geldiği sanılır. Fakat Pythagorculuğun ilk adımaarını ve ilerleyişini ahlâk tarihinde takip etmek bizim için imkânsızdır. Archytas, Filolaus, Lysis, Time ve daha bir çokları bizim için yalnız isimdirler. Gerçi bir mektep var, fakat feylesof yoktur. Diğer taraftan bunlara ait akideler, bugünkü ilmî derinleşme işi için bir mesele teşkil eder. Porphyre ve Jamblic bize akideden ziyade masal naklettiler. Stobe'nin muhafaza ettiği bir çok metinler içinde doğru olanları olmıyanlardan ayırmak için hangi çeşit tenkit daha emniyetli olabilir? Hangi bilgiç eli, doğru olmıyan metinler altında Pythagorculuğa ait olanlarla olmıyanları ayırt edebilir? Fakat, Porphyre'de gördüğümüz bir itiraf bu hususta bizi her türlü araştırmadan vaz geçirtecek ve teessüfe meydan vermiyecek kadar mânalıdır. Porphyre diyor ki: «Pythagore'un öğrettiği şeyler hakkında, talebelerinin derin bir dinî sükûtu muhafaza etmelerinden dolayı, doğru hiç bir şey söylenemez... Ölüm ve dağılma Pythagorcuların başına geldiği zaman ilim de insanları terketti. Çünkü ilim ile uğraşmağa alışmış olanlar, onu etraflarına tebliğ etmeden içlerinde sakladılar. Pythagore'tan kalma hiç bir yazı yoktu. Lysis ve Archippus gibi ölümden kurtulan Pythagorcular ise Pythagorculuk'tan ancak sönük ve zayıf kıvılcımlar muhafaza edebilmişlerdir.» Ancak *Altın şürler* de, Eflatun ile Aristonun nadir kayıtlarında Pythagorculuğa ait bazı esaslı fikirler sıhhatli olarak elde edilebilir (9).

Pythagorculuğa göre eşyada iki prensip vardır: Birlik ve ikilik. Daha mecazî konuşmak icap ederse: Doğru ve eğri, yahut gündüz ve karanlık. Birliğe ve mütenahiye hayr, ikiliğe ve gayri muayyenede şer tekabül eder. Âhengin nisbeti olan sayı, ikilikten çıkar ve tabiatte hayr, nizam ve düzenden başka bir şey değildir. Nisbetsizlik âhenk ve ölçü yokluğu ikilikten gelir ve şer dünyada düzensizlikten başka bir şey değildir. Birlik, canlı ve zekâ sahibi mevcutlar âleminde çokluğa üstün olursa ortada hayr vardır. Çünkü o zaman birlik ile çokluğun muhtelif kısımları arasında uygunluk ve anlaşma mevcut demektir. Âhenk hiç bir zaman birlik değildir, fakat onun benzeridir. Bunun içindir ki fazilet «hayr, iyi» nin kendisi olmayıp ancak sadece iyi bir şeydir. Mükemmel olmıyan mevcutlar, mümkün olduğu kadar esasında mutlak birlik olan Tanrıyı taklit etmelidirler.

(9) Bk. Porphyre: *Vie de Pythagore*, Fasıl 19, 57, 58.

Hâkim olan yalnız Tanrıdır. İnsanlar ancak feylesof, yahut felsefe dostu olabilirler (10).

Pythagorcular insanda biri merkezi kalpte olan hayvani ruh, diğeri merkezi başta bulunan makul ruh olmak üzere iki ruh ayırıyorlardı. Evvelkisi sonsuz ile *mütenahi* ile ötekisi birliğin mahiyeti ile ilişkilidir. Ruhun gemleri daima aklın elinde bulunmalıdır. İştihalar ve ihtiraslar, itaat etmeğe mahkûmdurlar. Ruh müsavata, yahut kendi nefesine hâkimiyet te buradan doğar. Oburluğa, uykuya, sefahate ve hiddete kumanda etmeği öğreniriz. İnsanlara ve talihe sessizce tahammül etmeğe alışırız. Arzulara hâkim olunca adaletsizlikten ve küstahlıktan uzak kalırız ve yalnız âdil olanı yaparız, ancak yapılmasını bildiğimiz şeyleri icraya gayret ederiz, sonunda pişman olacağımız bir işe başlamayız ve bir defa başlanan işte direniriz. Fakat itidalin en değerli faydası, ruhu yine kendine irca etmek, onu hakikat prensibine iletmektir. Mutedil olmıyanın ruhu, aynı zamanda doğruyu ve yanlışı kabul eder ve bir şey öğrenmek kabiliyetinden mahrum bulunur. Bu sebepten Pythagorcular ruhu, doymak bilmez hırsından, değişken iman kabiliyetinden dolayı delik fıçıya benzetirlerdi (11). Bunun içindir ki ruha birdüziye nezaret etmek lâzımdır. *Altın şiirler* de şunu okuyoruz: «Gündüz yaptıklarını üç defa incelemeden önce gecelerini tatlı uykuya bırakma. Hangi hatayı işledim? Ne yaptım? Hangi vazifede kusurum var? Yaptığın işlerin ilki ile başla ve bütün diğerlerini gözden geçir. Fenalık yapmış isen kendini azarla, iyilik yapmış isen sevin. Bu, saadete ve hakikate giden biricik yoldur! (12).»

Bu prensipleri siyasete tatbik eden Pythagorcular, Aristokrasiye meylettiler. Akıl fertte vücuda ve ihtiraslara hâkim ise, asillerin, yani en iyileri ve en akıllıların da devlette bedenî ve harsî prensibini temsil eden halka hâkim olması da aynı suretle doğrudur. Pythagorculuk siyasetinden bize kalan yegâne şey, adalet hakkında bir nazariye başlangıcı ile dostluk veya cemaat hakkında bir kaç görüştür. Pythagorcuların ilk murabba sayı dedikleri adalet, müsavi ve karşılıklı bir hizmettir. Birisine fenalık yapan, yaptığı fenalıktan muztarip olmalıdır. Aristo kısâsın bazılarına mutlak adalet gibi gördüğünü söyler. Pythagorcular'da hukuku şöyle tarif ederler: «Bi-

(10) Bk. Aristote: *Métaphysique*, Kit. I, Fas. 5 Kz.; *Ethque à Nicomaque*, II, 5

(11) Burada Fransızcaya tercümesi imkânsız bir kelime oyunu vardır: *pithanos* (crédule), *pithos* (tonneau). Bk. Eflatun: *Gorgias*, 493.

(12) Bk. Aristote: *Magna moralia* - Diog., 30; Kz. *Altın şiirler*.

risine karşı yapılan şeyden muztarip olmak.» O halde iyiliğe karşı iyilik, kemliğe karşı kemlik. Fakat *altın şiirlerde* bu netice ile çarpışan birçok kaideler görüyoruz. Eğer umumî nizam içinde başkalarına verdiğimiz cezânın gerisin geriye bize dönmesi imkânsız olsa, eğer siyâsî sahada kanun fenalığa karşı fenalık yapsa bile fertler bilâkis hiç bir zaman başkalarına zarar vermemeli, maruz kalınan haksızlıklara ve tahkirlere sabırla tahammül etmeli, kısacası yapabilecekleri her türlü iyiliği ypmalıdırlar. Çünkü bunu yapabilmek iktidarı, mükellefiyetin ve zaruretin komşusudur. Kin ve intikama gelince, daima bunlardan kaçınmak gerektir. *Altın şiirlerin* bir yerinde «Dirliksizlik fanilerle beraber doğmuştur, onlarla beraberdir ve görülmez şekilde onları incitir. Dirliksizliğe karşı mücadele etmemeli, hakkından vaz geçerek ondan kaçmalıdır.» Eğer adalet tam bir karşılıklılık ise bütün taahhütler karşılık olmalıdır. Eğer erkek kadından evlilik bağına karşı hürmet istiyorsa onu yine kendisi baltalamamalıdır. Diğer taahhütler yalnız küçük levhacıklar veya sütunlar üzerine yazılmıştır. Karı ve kocanın taahhütleri üzerinde ise çocuklar cemaatinin damgası vardır. Karı ve koca her ikisi de, kadının hayatının her çağını bir Tanrının adiyle takdise lâayık gören Tanrıların bile, zevcenin liyakatini kabul eylediklerini hatırlamalıdır. Bakire olduğu zaman *Coré*, evlendiği zaman *Nymphoé*, doğurduğu zaman *Mêtre*, ihtiyarladığı vakit *Maia*⁽¹³⁾ adlarını vermiyor muyuz? Şunu da ilâve edelim ki her birimiz yalnız diğerlerine yaptığını hissetmekle kalmamalı, aynı zamanda lâayık olduğu şekilde muamele görmelidir. Dünyanın olduğu gibi insanların ve medînelerin hayatında da önce gelen şeref bakımından sonra gelene, meselâ şafak akşama, Tanrılar şeytanlar, şeytanlar insanlara, insanlar arasında ana ve baba çocuklara, ihtiyarlar gençlere, ağabeyler küçük kardeşlere, öğreticiler öğrencilere üstündür.

Fakat adaletin bütün bu derecelerde aşk tesiriyle mülâyim ve itidalli bir şekil alması gerektir. İhtiyarlar gençleri iyi bir nazarla karşılamalıdırlar. Keza olgun insanlar da çocukluğun bilhassa Tanrılarınca sevildiğini hatırlıyarak, çocuklara iyi gözle bakmalıdır. Erkek, baba evinden ayırıp Tanrıların himaye bakışları altında bir yalvarıcı gibi kendi evine getirdiği karısına sevgi ile muamele etmelidir. Zevce, bugünleri yaşamasına sebep olan kendi ana ve babasının kocasını kendilerinden ziyade sevmesine müsaade ettiklerini göz önüne alarak kocasına karşı aşk beslemelidir. Cemiyetler birer topluluktan

(13) *Koré* ve *Mêtre*, *Prosperine* ile *Cérés*'in isimleri. *Maia*, ihtiyar kadının demektir. *Esatir hikâyelerinde Maia*, *Mrcure*'ün anasının adıdır.

başka bir şey değildir. Bu topluluklar ise ancak bir müsavatsız demek olan dostluk sayesinde mükemmelleşirler. Fakat mutlak müsavatsızlığın olabilmesi için hiç bir şeyi kendimize aitmiş gibi düşünmemeliğimiz gerektir. Bütün mallar, dostlar arasında müşterektir. Pythagorcularda görülen bu dostluk zaten yiğitçe bir hareketti, hissten ziyade sevilen şeyin mükemmeline mütemayıldı. Onlara göre başkalarını sevmek, kendi yüklerini taşımak için değil, büyükleri yine kendilerine taşıtmak için yardım etmelidir. Eğer dostluğa ve İlahelere rağmen Pythagorcular arasında dirliksizlikler çıkarsa, Pythagore, talebelerinin hiddet içinde uyuyup kalmalarını istemezdi. Tesadüfi olarak bozuşmuş ve birbirlerine darılmış iseler, güneşin batmasından evvel birbirlerine ellerini vererek ve selâmlaşarak barışmağa mecbur edilir. Karşılıklı sevgiyi ve iyiliği hiç bir tarikat bu kadar kuvvetle gerçekleştirmemiştir. Tarikat sahipleri şuna kani idiler: Dostluk bütün faziletlerin bağı olduğu gibi cemiyetin de zarurî şartıdır (14).

Adalet ve sevgide müsavat esasına dayanan bu cemiyet fikri pek ziyade dikkate değer. Böyle bir nazariye aslında Yunan'a aittir. Çünkü hemşeri rollerinin ve siyasî cemiyetler gayesinin en iyi bilindiği memleket Yunan'dır. Bu fikir, Pythagore tarafından tasarlanır tasarlanmaz bütün Yunan ahlâkçıları tarafından ele alındı, Eflatun ve Aristoya da müessir oldu. Stoiklerdeki küllî müsavata ve şefkata müncer oluncaya kadar devam etti. Fakat bu fikir Pythagorculuk çevresinde yalnız küçük bir tayfa için hayırlıdır. Bu noktada şeraitin Pythagorculuğu mal, düşünce ve duyguları müşterek hale koymağa zorlayıp zorlamadığını bilmiyorum. Fakat her halde Pythagorculuğun ihtiva eylediği bereketli prensipler, ancak her türlü cemaat dışında, ferdi aklın ve hürriyetin tesiri altında sepilbileceklerdir.

İlk çağda komünist tarikatlar hep dinî mahiyette idiler. Pythagorizm bu cihetten henüz esrarla muhattır. Yalnız kabul ettiği «dogme - nas» lar, halk inanışlarının tefsirinden fazla bir şeydir. Bu naslardan birincisi Tanrı birliği, ikincisi ruh ölmezliğidir. Tanrı en yüksek monad olup bütün sayı ve nisbetlerin prensibi olan birlik ve ikilik ondan çıkmıştır. Bu Tanrıdan sonra demonlar ve kahramanlar gelir. Fakat Tanrı daima en yüksek kanun olarak kalmakta ve merkezden diğerlerini yaratmaktadır. Bundan başka onu, merkezi her yerde olan, muhiti hiç bir yerde bulunmayan bir daireye de benzetirler. Burada biz Homère ile Hésiode'un ilâhiyatlarından uzağız. Eğer Di-

(14) Bk. Aristo: *Ethique à Nicom.* V, 8; *Economique*, I, 4; Plutarque *De Iside et de Osiride*, de fraterno amore... etc.

ogéne'e inanmak lâzımsa halkların ve şâirlerin dinine karşı ilk hücumlar Pythagore ile başlamıştır. Pythagore, Tanrılar hakkından söyledikleri şeylerden ötürü cehennemde cezalanan Homére ve Hésiode'u görmedi mi? Pythagorcular Tanrı hakkında o kadar yüksek bir fikir ediniyorlardı ki onun adını olsun şahit diye göstermek istemiyorlardı. En yüksek Tanrıya, ancak saf ruhlar tapabilirler. Tanrıya gizlice değil, yüksek sesle ibadet etmelidir. Tanrıyı lâzım olduğu şekilde seven ve yücelten kimse, ruhun çıktığı semavî esir içinde saf ve her türlü maddeden sıyrılmış bir halde yükselmek için bu dünyayı terkedecektir. *Altın Şiirlerin* bir yerinde şöyle deniyor: «Kendi vücudunu terkettiğin zaman, serbest hava içinde yükseleceksin ve ölmez, bozulmaz bir Tanrı olacaksın. Ölümün artık senin üzerinde hükmü olmayacak!» Ne *Altın Şiirlerde*, ne de Pythagore'un bir çok sembolik kaidelerinde ruhların muhaceretinden hiç bir iz bulunmakla beraber tenasüh fikrinin bir Pythagore doktrini olduğu su götürmez bir noktadır. Yalnız bunun iki nevi anlayışı var: Ya ruhlar birbirinden diğeri tabii bir zaruretten tesiri altında lâkaydçe geçerler; yahut ruhların bu muhaceretinde bir mükâfat ve mücazat meselesi vardır. Bu son şıkta ruhlar fazilet ve fenalıklarına göre az ve çok mükemmel, az ve çok fena hayvanların bedenlerin girerek (15), yahut bir müddet «nisyan - Léthé» dalgaları içinde yaşadktan sonra yeniden gelip bu toprak üzerindeki bedenlere can verme vakti gelinceye kadar bir başka dünyada muayyen bir zaman mesut veya bahtsız yaşyarak (16). Pythagore'a atfedilen ve mevzuu cehennemlere ait olan pek eski bir kitapta işlenmiş olan fikrin de bu son şık olması muhtemeldir. Bu eserde şöyle deniyor: Ruhları bu dünyadan ve bedenlerden çeken Mercure, bunlar arasında saf olanları göke iletiyor. Diğer ruhlar, Furie'lere, yani mücrimleri cezalamak vazifesi ile mükellef ilâhelere verilir. Bu ilâheler onları çözümlmesi imkânsız bir şekilde bağlar, ta'zib ederler. Mesele ne olursa olsun, Pythagore tenasüh faraziyesini kabul etmekle onu hayır ile saadet, şer ile bedbahtlık arasında bulunması lâzım akli münasebetten ayırmış değildir. Biz fazilet ile mesut, rezîet ile bahtsızız: her iki takdirde de bu dünyada ve öbüründe mukadderatımızı tayin eden yalnız kendimiziz.

Altın Şiirlerde şöyle deniyor: «İnsanların kendileri kendi felâketlerinin âmilidirler. Zavallılar! gözleri önündeki hayırları görmesini

(15) Bk. Eflatun, *Timée*.

(16) Bk. Eflatun, *République*, Kit. X; Ermenilerin *Her* adlı ustüresi, *Virgile: Aenéride*, Kit. VI.

bilmezler. Kendilerine hitap eden hakikate karşı kuiaklarını kaparlar. İçinde buldukları fenalıkların hakikî ilâcını bilenler aralarında ne kadar da az! İnsanların müdrikesini mukadderat bu suretle yaralıyor! Bozuk silindirler gibi birbirlerine çarparak, tahrik ederek şurada burada rast gele dönüyorlar!» Saadetin kendilerinde mevcut olan faziletten ibaret olduğunu görmek istememektedirler (17).

Bu fikrin Yahudi Philon'da, Stobée'de, Plutarque'ta, Saint - Justin'de, İskenderiyeli Clément'te, bilhassa Porphyre ile Jambelique'te gelişip serpilmiş başka şekiller vardır. Fakat bunlar, asıl Yunandaki büyük felsefe çağından sonraki Pythagorculardan alınmış fikirlerdir. Eflatun'un, Aristo'nun, Speusippe'in, Xénocrate'ın, Pythagorculuğun mühim telâkkilerini bazı küçük tadillerle aldıklarından emin bir tavırla en meşhur feylesofların düşünmüş olduğu her şeyi Pythagorculukta buluyorlar. Bu, güç bir iş te değildir. Pythagorizmde görülen ve mânası da kaybedilen riyazî formüller altına, keza her kesin kendi keyfine tefsir ettiği bilmeceli sözler ve semboller altına Eflatun'u ve Aristoyu kayıtsızca ve hiç bir güçlük çekmeksizin koyuveriyorlar. Fakat asıl bu nokta, esas Pythagorizmin derinlik ve genişliğinden ziyade sarâhatsızlığını göstermektedir. Pythagorculuk henüz bir taslaktan başka bir şey değildir. Hattâ tereddütsüz olarak ona felsefe ismini bile veremeyiz. Cousin'in dediği gibi «Şarkta doğan Pythagorizm, Şarkın bütün vasıflarını muhafaza eder, sembollerle ders verir, hayallerle konuşur, şiir yazar. Bu devrin felsefesi bir saç ayağı üzerindedir: Muhakeme yerine Tanrıları söyler.»

Bundan başka Pythagorizmi anlamak için onunla ünsiyet peyda etmek gerekti. Esrarını öğrenmeden önce geçirilecek imtihanlar vardı. Pythagorcu olmıyanlara, tarikatin esrarını fâş etmemek taahhüdünde bulunmak lâzımdı. Sözleri Tanrı sesi makamında olan Şeyhlerin adına yemin edilirdi. İlkın yalnız sami' sıfatı elde edilebilir: Bu derecede iken dinlemek ve susmak lâzımdı. Tedris, hep sembollerden ibaretti. Şeyh, yormayacak kadar aydın, fakat zihni işletecek kadar da mühim olan vecizelerden birini ortaya atar, sonra müritlerden her birini kendi düşüncesiyle başbaşa bırakırdı. Bu çeşit davranışın neticesi, müridin hâssesinde fazlasiyle mevcut olan gururu ezmek, ruhları kaideye sokarak aynı zamanda yumusatmak; Feylesoftan ziyade mü'min ve inancı olmalı idi. Kendi içini temizlemek için bu mektebin müritlerine telkin ettiği her çeşit mah-

(17) Bk. Stobée: Eclogoe, Kit. I, Fas. 2; Aristote: De l'âme, Kit. I, Fas. 3; Diogéne, 31.

rumiyet, oruçlar ve riyazetier hep aynı gayeyi güdüyor idi. Fakat Pythagore'un ruhları mülâyimleştirmek arzusu, onları coşturmak arzusundan geri kalmamakta idi. Sabah ve akşam rübabın iştiraki ile yapılan taganni ibadeti buradan ileri geliyor. Jambelique şöyle diyor: Pythagorcular uyumadan önce güzel rüyalı, rahat bir uyku getiren hususî şarkılar vasıtasıyla ruhlarını, işlerin gaillesinden ve günün teşevvüşlerinden boşaltırlardı. Sabahleyin kalktıkları zaman uykudan kalma ağırlığı defedecek başka çeşit şarkılarla neş'eli bir şekilde günün hayatını yaşamağa başlarıydı.» Az ve çok uzun, fakat en çok beş sene devam eden tecrübelerden sonra birisi kendisini tarikate intisaba liyakatsiz gösterirse bir ölüye yapılır gibi ona mezar yapılır, kendisiyle her türlü münasebet kesilirdi. Eğer bilâkis tarikate girmeğe lâayık ise kalacağı bütün müddet için umum malını tarikate hibe eder, zengin veya fakir bütün kardeşlerin dengi sayılırdı (18). Sonra istidadına göre ya iktisatçı, ya feylesof, yahut politikacı olacak, fakat her halde diğer Pythagorcuların ilmî, ahlâkî tetkiklerine de iştirak edecektir. Nihayet kadınların da bu siyasî ve dînî cemaatin dışında kalmadıklarını ilâve edelim.

Pythagore bu tarikat sayesinde büyük Yunanistan'ın, Sicilyanın bazı sitelerinde büyük bir nüfuz sahibi olmuş idi. Fakat bu tesir ve nüfuzun neticelerinin karanlık olduğu kadar beyhude kalmağa mahkûm olduğu anlaşılıyor. Pythagora, Numa, Zalleucus, Charondas gibi kanun yapıcılardan hiç biri talebelik etmedi. Sonra kendisi onlardan bir asır sonra geldi. Biran için Croton'da, Sybaris'te, Catane'de, Phégiume'de ve daha bir kaç diğer şehirde hürriyeti, yahut daha ziyade Aristokratik bir hükümetin teessüsünü mümkün kılmasının bizce ehemmiyeti yoktur. Muhakkak olan şu ki kendisinin yarı dîni, yarı siyasî tarikati kadar Yunan dehâsına zıt bir şey olamaz.

Pythagorcuların çok şiddetli olan Aristokrasi ve demokrasi mücadelesinde mühim bir rol oynadıklarını, bir ân halk müstebitlerinin talihine müvazene temin ettiklerini tarihî bakımdan doğru buluyor ve kabul ediyorum. Lâkin bu noktada bir doktrinin tesirini görmedikten başka böyle bir tesir faraza mevcut olsa bile, devamlı olamazdı. Devamlı olabilmesi için Teokrasi ile Aristokrasinin mutlak ve samimî surette elele vermeleri gerekti. Fakat bir defa Teokrasi yalnız başına hâkim olmak isteyince yalnız halkı değil, aynı zamanda Pythagore kapısında kulluk yapmağa sadık bir kısım Aristokratları da Pythagorizme karşı kışkırttı.

(18) Sicilyalı Didore'un muhafaza ettiği Pythagorisiyen bir ifade.

Yunan ruhunun her zaman Rahiplerin hâkimiyetine karşı nasıl sabırsızlandığını daha Homère'de görmek mümkündür. O halde İtalya ve Sicilya şehirlerinde Demokrasinin her tarafta titretici, asillere müstebitlerin boyunduruğunu geçirecek kadar yetesiye kuvvetli olduğu zamanlarda ne cereyan ediyordu? Pythagorizm o zaman bir komplodan başka bir şey olarak gözükmedi. Yunan sitelerinde siyasi dernekler, yahut gizli komitelerden başka korkulacak hiç bir şey bulunmadığından merhametsizce takibe uğradı ve taraftarları ortadan kaldırıldı. Bu hal, halk ve asalet için pek iyi oldu. Zira burada birbiri karşısında bulunan yalnız halk ile asiller değildi. Asıl karşılaşan iki şey Şark ile Yunan, an'ane ile düşünce, kulluk ile hürriyet, Teokrasi dehâsı ile insanlık dehâsı idi. Asyanın ve Afrikanın barbarlarına mukavemet için Yunanın ve medeniyetin rahiplere ve Hattiften ses alanlara ihtiyacı yoktu, ona lâzım olan hür insanlarla askerlerdi.

Pythagorizmin bir doktrin olarak fikre hizmet edebilmesi için bir tarikat ve bir lonca olarak ortadan kalkması icap ediyordu. O zaman Pythagorizm güneşin aydınlığında yaşamak için tekkelerin gölgeliğinden ayrıldı ve Pythagore enstitüsünün harabelerinden spritüalizmin ilk ışıkları göründü.

Epicharme bu spritüalizmin en asil kaidelerini tiyatrodan aksettirdi. Empédocle onu kendi rüyalarına karıştırmak suretiyle halka ilân eyledi. Xénophane ve Parménide bu meslekten «ilk vücut — Etre premier»un mutlak basitliği mefhumunu çıkardılar. Tanrı - Zekâ fikrinin Pythagore mezhebinden Anaxagore fiziğine geçtiğine şüphe etmiyorum. Öte taraftan fizikçi Heraclite ile Democrite'in siyaset ile, yani insanın ilmi ile alâkadarlıkları da İtalya riyaziyecilerine uymak neticesinde vukua geldi. Pythagore'culuk bu suretle eski çağda spritüalist ahlâkın kaynağı oldu ve tamamıyla fiziğe münhasır kalan İonya mektebinde insana ait tefekkürün başlangıcını teşkil eyledi: Pythagorizmin hakikî ve kurtarıcı rolü de bu noktada aranmalıdır.

Héraclite'i bir tarafa bırakalım. Çünkü o kâh düşüncesini aydınlatarak, kâh garip ve acaib bir lisanın müphemliklerine sarmak suretiyle Pythagore'u tekrarlamaktan başka bir şey yapmadı. Fakat Démocrite için mesele böyle değildir. Démocrite, nasıl metafizikte Parménide'in muhalifi ise ahlâkta da Pythagore'un muhalifidir. İhsascı ahlâkî tesis eden Démocrit'tir. Fazla olarak Sokrat'tan önceki mütefekkirler içinde sistemi en doğru olan değilse bile, en tam ve en aydın, en ciddî ve en felsefi olandır. Bu sıfatla ahlâk felsefesi tarihinde yer almağa lâyıktır.

Démocrite'e göre insan için en yüksek hayır (Hayri a'lâ), şehvet değil ruhun huzurudur. «Hoş», şüphesiz «faydalı» nın ve «iyi» nin ölçüsüdür. Fakat ruhun huzur ve sükûnundan ayrı olarak hiç bir kıymete sahip değildir. Çünkü iyi, fena şekilde düzenlenmiş ruhlar da daima fenaliğe münkalip olabilir. Hazzımızı hiç bir zaman heba olabilecek, insanlara ve servete bağlı eşya arasında aramamalıdır: Saadetimizi yine kendimizde bulmağa çalışmalıyız. Saadet ne büyük mal ve davar sürülerinde, altın yığınlarında, ne de iktidarda ve şerefli dedir. Tanrı'nın durağı, yalnız, yalnız saf bir ruhtadır. Müfsit insana gelince eğer o kalbini bütün çıplaklığı ile görebilseydi orada bir fenalık hazinesinden başka bir şey bulamıyacaktı. Bu suretle bütün hareketlerimizin gayesi olan saadet tamamiyle her zaman için mutmain ve huzurlu bir ruhun vaziyetinden ibarettir. «La Sagesse-Hikmet» hiç bir şeyden müteheyyiç olmaz, hiç bir şeye tutulmaz ve hiç bir şeye şaşmaz. Onun değeri de zaten bu noktada değil midir?

Fakat bu saadet dolu huzura varabilmek için mutedil olmak gerektir. Çünkü itidal hazzı arttırır ve keskinletir. En nadir sevinçler bizi en yakından müteessir edenlerdir. Bilâkis ölçü tecavüz edilirse en hoş şeyler, en müz'ic şeylere inkılâp ediverir: Vücudu yorar ve bitirirler, bin bir elemli hastalığa uğratırlar. Zaten maddî hazlar peşinde koşanlar pek kısa bir zaman mütelezziz olurlar, neticede onlar bir çok uzun ihtimamları icap ettirirler. Bu gibi kimseler, bir an için kendilerine haz veren mevzuların arzusuyla daima muazzaptırlar. Dilediklerini elde ettikleri zaman haz, bir kuş uçuşu hızı ile ellerinden kaçar. Fakat ihtiyaç, ihtiyaç sahibini aslâ tatmin edememek ve doyuramamak kudretsizliğini taşır. Diğer taraftan ihtirasları ve onun neticesi olan lüksü tatmin etmek için büyük servetlere lüzum vardır. Halbuki gangren nasıl ülser hastalığını en fenası ise, doymak bilmiyen bir hasislik ta ruh hastalıklarının en fenasıdır. Eğer çok şey arzu edilirse servet, fakrû zaruret gibi görünecektir. Pek az şeyi olan talihlidir: Memnun ve mesut yaşar. Öte taraftan bolluk ortasında daha çok mal ve servet sahibi olmak ve endişesini taşımak talihsizlik doğurur. Démocrite'in gözünde itidal umumiyetle cesaret ile karışmaktadır: Cesaretli olmak, yalnız düşmanları yenmek değil, bilhassa ihtiraslardan ve iştihalardan daha kuvvetli olmaktır. Hükümetler içinde ne kadar insan var ki zahirde emrederler, fakat bir kaç kadının oyuncağı olmaktan geri kalmazlar! Her ne kadar Démocrite, resmî veya hususî bir takım işleri üzerine almağı bir delilik sayıyorsa da harekette bulunmağı, iş görmeğı ve cehidlerin yolunda sarfedilmesini takdir etmekten de geri kalmıyor. İnsanlar uğrunda çalış-

tıkları şeyi elde ettikleri veya elde etmeği umdukları zaman çalışmak, boş durmaktan yektir. Zaten iradî yorgunlukların bize iradî olmıyan ve beklenmedik yorgunluklara kolayca tahammül etmeği öğretmek gibi iyi bir taraf ta vardır. Cesarete ve itidale adaleti de katmak gerektir. Adalet bize kalbin sulhunu ilham eder. Hemen bütün felâketlerimize adaletsizlikten kaçınmak ile son verebiliriz. Kendini fenalığa terketmiş bir ruh, daima felâketlerin şikârıdır. Başkalarının zararını endişe etmeden kendi menfaatlerine bağlı kalan böyle bir ruh arzu ettiğine kolayca inanır ve kör şiddetiyle ileriye atılır. Adaletsizliğin cezasız kalması pek enderdir. Gayri meşru bir kazanç ümidi hemen hemen daima bir ziyan veya bir felâketin başlangıcıdır. Tamamile egoist olan bu telâkkilere Démocrite daha yüksek bir tertipten başka telâkkiler ilâve ediyor ve şöyle diyor: — Yalnız kaldığın, yapacağın şeyi hiç bir kimsenin bilemeyeceği zamanlarda da, bir çok şahitlerin gözü önünde olduğundan daha fazla, adaletsizlikten çekin. Başkalarından ziyade kendine hürmet etmeği öğren. Fenalık yapmak ve fena düşünmek sana yaraşmaz. Hattâ haksız yere hücumu uğrıyanları da bütün kuvvetinle şöylece müdafaa etmek gerek : Bu doğru ve iyi, aksi haksız ve fena. Fakat ihtiyatsız cesaret ve adalet ne olabilir? Bizzat hayirler, akıl ile idare edilmez ve kendilerinden istifade tarzı bilinmezse insanlar için fenalık kaynağı teşkil ederler. O zaman küstahlık ve korkaklık hareketlerimize tâ başlangıçta hükmeyleler. Fakat talih gayeye hâkimdir: Biz iyiyi aradığımız halde aramadığımız fenalık ile karşılaşırız. Öte taraftan yalnız hâkîmin umutları gerçekleşebilir, fakat hakim olmıyan zavallıların ümitlerinin gerçekleşmesi imkânsızdır. Zira onların ümitleri akla muhaliftir. O halde arzuları daima çiğnenen kimse nasıl mesut ve müsterih olabilir?

Bu gibi mülâhazaları ileri süren Démocrite ilâve ediyor: — Kendi aklına hürmet et. Asla mânasız bir şey istememek ve yapmamak kanununu kendi ruhuna telkin eyle (19).

Démocrite'in tesirinin ne olabildiğini araştırmak, zaman kaybetmek demektir. Çünkü söz sırası Sofistlerdedir ve Sokrat'a kadar hiç bir ses bu bin bir aksi sedalı ses yanında kendini işittirecek kadar kuvvetli bir halde bulunamazdı. Yalnız Démocrite'in fikirlerindeki sarahat ve mantıkî sırayı kaydedelim.

Démocrite'in felsefesinde Yunan ruhunun ilerleyişini gösteren

(19) Bk. Diogène: Démocrite, § 45; Stobée, Senéque ve Plutarque'a ait eserler.

aşikâr bir iz vardır. Önceleri sembollerin esrarlı karanlığına dalan Yunan ruhu, aklın aydınlık ve istiklâlini gittikçe daha çok özleyor. Parménide ile Zenon'un ince diyalektiğinde olduğu kadar Démocrite'in sert ve açık ifadesinde de hissedilen bu ilerleme, insan zihninin yapabileceği ilerlemelerin en büyüğü ve sonuncusudur. İlk çağın bütün halkları, meselâ Yahudiler *Kabbale*lerinde, Mısırlar kapalı felsefelelerinde, Hintliler Vedaların, mukaddes budizm kitaplarının ezeli tefsirlerinde, Çinliler âyin tefsirleriyle *Confucius* şerhlerinde böyle bir ilerlemeye temayül ettiler. Fakat içlerinden yalnız biri buna erişti: Çünkü an'aneden ziyade akla iman etmiş idi. Yuna düşüncesinin ilk kekleme ve denemelerine kuvvetli bir alâka veren de işte bu âmil-dir. Bu denemeler birer ümittirler, felsefenin hakikî başlangıçlarının da bunlardan doğacağı görülüyor. İnsan hayatı ve cemiyet temeli için kaide hizmetini gören fikirlerin ne eskiliğini ne de inhisarî surette tasarrufunu şüphesiz hiç bir halk iddia edemez. Bu fikirler «kendiliğinden - spontanée» ve «Yekden - immédiate» sezgilerin mahsulüdürler, bunlar düşünen herkese aittirler. Fakat birbirine elverişsiz surette bağlanmış, seciyelerini değiştiren ihtiraslarla ve hayallerle karışmış bulunan bu müphem fikirler, insan aklına her zaman kâfi gelemezler. Aklın otoritesi, bu fikirlerin ihtiva ettikleri tezatlar ve yanlışlıklarla zarurî surette zaiflar. O halde bunları kontrol etmek, çözmek, aydınlatmak, birbirleriyle uzlaştırmak ve yaymak bir zaruret halini alır. İşte o zamandır ki usul ve felsefe ortaya çıkar: Yunan mütefekkirlerinin ilk denemeleri, akli her türlü yabancı boyunduruktan kurtarma suretiyle ilme ve onun sıhhatli, muntazam vetirelerine olan ihtiyacı kuvvetle hissettirmek neticesini verdi. Çünkü düşünce hür olduğu nisbette kendi kendine düzen vermek zaruretindedir, kendi kendisinin tam şuurunu ancak usulünden emin olduktan sonra elde eder. Yalnız ve yalnız hür milletlerin hakikî kanunlara sahip olması kabilinden ancak kendi kendisiyle başbaşa kalan saf düşüncenin bir mantığı olabilir. Hattâ Yunanlıların ilk doktrinlerini hakikate hiç te uygun olmıyarak kaba ve şekilsiz farzetmeniz bile onlar nisbî ehemmiyetlerini kaybetmiyeceklerdir, zira kendi inkişafına mâni olan he şeyden yavaş yavaş sıyrılan ve her türlü zihni hayatın prensibi olan hürriyet ruhunu taşımaktadırlar. Bunlar henüz ahlâk felsefesi olmaktan uzaktırlar, fakat böyle bir felsefeyi hazırlamakta ve müjdelemektedirler. Sokrat ister zuhur etsin, ister etmesin, ilk doktrinlerin kuvvetlendiği, tatmin etmemekle beraber ümitlerini kamçıladığı Yunan felsefesi, ideal ve cehidlerinin gayesini elde etmekten geri kalmıyacaktır. Daha şimdiden Yu-

nan felsefesi, yürümek mecburiyetinde olduğu yolu seziyor, daha şimdiden bütün diğer fikirlerin aydınlık merkezini teşkil edecek fikre tasarruf ediyor. Héraclite, bütün felsefenin kendi kendini bulmaktan ibaret olduğunu söylememiş mi idi? Héraclite, ruhun sınırlarına temas tamamiyle imkânsızdır, ruh ilmi sonsuz derinliklere sahiptir, dediği zaman düşüncenin önünde açılan geniş ufukları zaten sezmemiş mi idi? Anaxagore, Pythagore ile Parménide'in pek ziyade müphem ve mücerret fikirlerini eie alırken zekânın Tanrı olup kâinatta âhenk ve nizamın ilk illetini teşkil eylediğini ilân etmemiş mi idi? Ahlâkın hemen bütün fikirleri bu telâkki etrafında toplanıp serpileceklerdir. Anaxagore'a ait fıkralarda bu fikrin ifadesini bulduğumuz için ilk çağın ahlâk tarihine ait olan bu bahsi onlarla kapatacağız : «Başka şeyler mürekkeptirler, yalnız Zekâ sonsuz, müstakil, basit ve yabancı unsurdan azâdedir. Kendi kendisiyle ve kendi kendisinde mevcut olan yalnız O'du. Eğer böyle olmasaydı, karışık bulunacağı şeyler onu bütün eşyanın mutlak hâkimi olmaktan alıkoyacaklardı. Halbuki o, mutlak hâkimdir. çünkü yalnız başına ve bizzat mevcuttu; o (yani zekâ), en ince, en saf ve basit olan biricik şeydir: külli düşüncesini kâinat üzerine yayar, sonsuz bir kudret sahibidir. Zekâ, birbiriyle karışmış, yahut birbirinden ayrı bütün eşyayı biliyordu, olması lâzım gelen her şeyi, olmuş ve olacak olan her şeyi de düzene sokmuştur. Zekâ, şimdi birbirinden ayrı olan yıldızların, güneşin, ayın, havanın ve esirin geçtiği tekâmül yolunu çizdi. Böylece onlara temin ettiği bu muntazam hareketin kendisi diğer bütün eşyayı ayırmaktadır: kesifi hafiften, sıcağı soğuktan, toprağı sudan, aydınlığı karanlıklardan ayıran bu harekettir. Her zekâ, en küçüğünden en büyüğüne kadar her zekâ, ilk zekâ'ya benzer.» Bu ulvî sözleri işiten Yunan, Aristo'nun bize anlattığı gibi, müteessir olmuş, kendi tefekkürünün iç derinliklerinde taşıdığı yeni Tanrıyı doğurmuş gibi, heyecanından sıçramıştır.

Çeviren : Prof. Dr. FINDIKOĞLU